Holokaustin kulttuurihistoriaa

Anna-Leena Perämäki:
Kirjoitettu vaino. Selviytymiskeinot juutalaisvainoista nuorten naisten päiväkirjoissa 1940-luvun Ranskassa ja Alankomaissa. Turun yliopiston julkaisuja C487. Sähköinen julkaisu https://www.utupub.fi/handle/10024/148689, Turun yliopisto 2020. 254 s. ISBN 978-951-29-7927-1.

Kansallissosialistisen Saksan toteuttama juutalaisten kansanmurha on yksi 1900-luvun historian tutkituimpia aihepiirejä. Historiankirjoituksen pääpaino on ollut holokaustin tapahtumahistoriassa ja siihen johtaneessa poliittisessa, ideologisessa, sotilaallisessa ja hallinnollisessa kehityksessä. Sen sijaan kulttuurihistoriallisiin tai esimerkiksi tunteiden historian näkökulmiin on varhemmassa holokaustitutkimuksessa suhtauduttu osin jopa jyrkästi torjuen: yksin holokaustin mittakaavan todeksi osoittaminen ja dokumentointi on koettu niin painavaksi asiaksi, ettei siihen ole haluttu sekoittaa mitään häilyväisempiä ja subjektiivisempia kulttuurisia tulkintoja.

Turun yliopistossa 1.2.2020 väitelleen Anna-Leena Perämäen väitöskirja *Kirjoitettu vaino. Selviytymiskeinot juutalaisvainoista nuorten naisten päiväkirjoissa 1940-luvun Ranskassa ja Alankomaissa* osoittaa kuitenkin vahvasti, että kulttuurihistoriallisella tutkimuksella on paljon annettavaa juutalaisvainojen ja holokaustin ymmärtämisen kannalta. Tutkimuskohteena on viiden nuoren juutalaisnaisen kokemusmaailma heidän kirjoittamiensa päiväkirjojen läpi tarkasteltuna. Vuonna 1929 syntyneet Anita Meyer ja Anne Frank, vuonna 1926 syntynyt Isabelle Jesion, vuonna 1924 syntynyt Elisabeth Kaufmann ja vuonna 1921 syntynyt Hélène Berr antavat vainon kokemukselle inhimilliset kasvot. Berr ja Frank kuolivat sodan loppuvaiheissa Bergen-Belsenin keskitysleirillä; Meyer, Jesion ja Kaufmann selvisivät lopulta sodasta hengissä. Omassa ajassaan päiväkirjaa kirjoittavien ihmisten ei ollut mahdollista nähdä kaikessa karmeudessaan sitä holokaustin kokonaishistoriaa, jonka me nyt tunnemme. Heille tulevaisuus oli kiristyvästä vainosta huolimatta edelleen avoin. Kyse ei ollut keistä vain ihmisistä, vaan nuorista naisista tai tytöistä, joiden elämänvaiheeseen kuuluivat muutenkin monet henkilökohtaiset muutokset ja oman identiteetin muotoutuminen. Nyt juutalaisvainot asettavat tälle inhimilliselle kasvulle traagiset puitteet.

Perämäki on valinnut työnsä päätutkimuskysymykseksi ratkoa niitä selviytymiskeinoja, joita nuorilla juutalaisnaisilla oli päiväkirjojen perusteella käytössään. Samalla työ tarkastelee nimenomaan päiväkirjoja ja kokemuksen kirjallistumista juutalaisvainojen ja sota-ajan kontekstissa. Painopiste selviytymiskeinoissa on sikäli hyvin perusteltu, että tutkimuskohteena olevat viisi ihmistä joutuivat todellakin elämään erittäin ahdistavissa olosuhteissa, jotka muuttuivat sodan mittaan koko ajan vaikeammiksi. Selviytyminen näissä oloissa edellytti vainon kohteena olevilta ihmisiltä jatkuvaa sopeutumista. Väitöskirja jakautuu kolmeen käsittelylukuun, joista ensimmäisessä luvussa tarkastellaan päiväkirjan kirjoittamisen roolia selviytymisessä, toisessa luvussa tarkastellaan ihmissuhteiden ja arjen ylläpidon merkitystä selviytymiskeinoina ja kolmannessa luvussa syvennytään siihen, kuinka kirjoittajat rakensivat identiteettiään ja miten he suhtautuivat vainojen ja sodan muuttamaan uuteen elämäntilanteeseensa. Väitöskirjan rakenne, esitystapa ja kirjoitusasu ovat erittäin selkeitä ja johdonmukaisia.

Tutkimustuloksissaan Perämäki esittelee päiväkirjoista havaitsemansa keskeiset selviytymiskeinot. Näitä olivat itse päiväkirjan kirjoittaminen, siihen uppoutuminen ja sen ääreen pakeneminen, joka piti yllä kirjoittajiensa elämänhalua. Läheisten, perheen ja ystävien tuki sekä mahdollisuus lukea, harrastaa musiikkia, nauttia luonnosta ja opiskella kuuluivat tärkeisiin selviytymiskeinoihin. Kiristyvien vainojen satimessa muun muassa juutalainen identiteetti, vastarintahenkisyys, uutisten seuraaminen, huumori, uskonto sekä pyrkimys suunnitella tulevaisuutta toimivat ahdistusta lievittävinä keinoina. Viiden kirjoittajan kohdalla erilaiset selviytymiskeinot korostuivat eri tilanteissa eri tavoin – ja paikoin vastakkaisetkin toiminta- tai ajattelutavat saattoivat toimia selviytymiskeinoina. Perämäki kykenee usein vakuuttavasti osoittamaan, kuinka päiväkirjan kirjoittaja koki esimerkiksi tietyn ystävyyssuhteen tai tekemisen oloaan helpottavana.

Perämäen väitöskirja onnistuu löytämään paljon tutkittuun aihepiiriin hyödyllisen uuden näkökulman ja hedelmällisen aineiston. Jo tämä yksin on huomattava saavutus, kun otetaan huomioon, kuinka paljon holokaustia on kansainvälisesti tarkasteltu. Viiden nuoren länsieurooppalaisen juutalaisnaisen päiväkirjojen kautta katsottuna vainojen historia aukeaa kulttuuri- ja kokemushistoriallisesti tuoreella ja inhimillisesti koskettavalla tavalla. Vaikka Perämäen väitöskirja on kirjoitettu suomeksi, uskon sillä olevan myös kansainvälistä kiinnostavuutta. Tätä vahvistaisi edelleen, jos Perämäki kiinnittäisi työnsä vielä voimakkaammin holokaustin kulttuurihistoriaa puoltavaan akateemiseen keskusteluun – myös väitöskirjansa varsinaisissa käsittelyluvuissa.

Vaikka Perämäki kirjoittaa johdannossa tarkastelevansa selviytymiskeinoja kulttuurihistoriallisena, aikansa kontekstiin sidottuna ilmiönä, työn käsittelyluvuissa selviytyminen näyttäytyy usein funktionaalisena psykologisena määritelmänä, jonka tutkiminen kulttuurihistorian menetelmin ei ole mutkatonta. Tässä suhteessa väitöskirja herättää tärkeitä kysymyksiä. Missä määrin kulttuuriset merkitykset voidaan asettaa jollekin selviytymistä mittaavalla skaalalle? Millä kriteereillä selviytyminen

kussakin tilanteessa eroaa ”selviytymättömyydestä”? Kuinka voimme historiantutkimuksen menetelmin tietää, että jokin päiväkirjamerkinnästä ilmenevä käytäntö (tai itse päiväkirjan kirjoittaminen) todella edesauttoi kirjoittajansa psyykkistä selviytymistä?

Kun Perämäki siirtyy psykososiaalisten selviytymiskeinojen sijaan tarkastelemaan juutalaisnaisten identiteettiä ja sen muutoksia vainon seurauksena, työssä pääsevät vahvemmin oikeuksiinsa kulttuurihistorialliset tulkinnat. Käsitellessään muun muassa päiväkirjankirjoittajien tulevaisuudenodotuksiin, toivon ylläpitämiseen sekä juutalaiseen perinteeseen ja uskontoon liittyviä teemoja Perämäki tekee tärkeitä havaintoja sekä selviytymisen yleisemmistä reunaehdoista että historiallisesti muuttuvista merkityksistä. Nämä tulkinnat antavat selviytymiselle historiallisesti ja kulttuurisesti erityistä sisältöä.

Perämäki hallitsee aineistonsa erittäin hyvin ja käsittelee viiden nuoren naisen kokemuksia juutalaisvainoista taitavasti rinnakkain ja vertaillen. Viidessä päiväkirjassa on riittävästi yhteistä kontekstia (kirjoittajien ikä ja sukupuoli, juutalainen suku ja uskonto, piiloutumiskokemukset, holokaustin länsieurooppalainen tapahtumahistoria), jotta keskustelu päiväkirjojen välillä on hedelmällistä. Perämäki osaa taitavasti eläytyä tutkimuskohteidensa vaikeaan tilanteeseen, tunnistaa heidän kokemustensa avainkohtia sekä yhdistää niitä yleisempään historialliseen kontekstiin.

Perämäki käy rikasta keskustelua oman aiheensa keskeisen tutkimuskirjallisuuden kanssa, mitä tulee päiväkirjojen kirjoittamista koskevaan tutkimukseen ja toisaalta erityisesti juutalaisvainojen kohteena olleiden ihmisten päiväkirjoja koskevaan tutkimukseen. Työlle olisi ollut hyödyksi paneutua vielä laajemmin siihen yleiseen lapsuutta, nuoruutta ja sotaa käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen, jota viime vuosikymmeninä on julkaistu runsaasti. Vaikka juutalaisuus ja holokausti asettavatkin tässä tapauksessa aivan erityisen viitekehyksen naisten kokemuksille, on niissä selviä yhtymäkohtia myös sellaisten nuorten sotakokemuksiin, jotka eivät joutuneet kohtaamaan vainoa, mutta väkivaltaa ja epävarmuutta kylläkin. Samoin keskustelut historiallisen kirjetutkimuksen sekä sukupuolihistorian parissa tehdyn tutkimuksen kanssa olisivat voineet tuoda analyysiin vielä uusi tasoja ja yhteyksiä.

Anna-Leena Perämäki on kirjoittanut väitöskirjan tärkeästä ja monella tapaa tänä päivänäkin ajankohtaisesta aiheesta: nuorten ihmisten tavoista kokea ja käsitellä vainon, syrjinnän, pakolaisuuden ja väkivallan kokemuksia. Korkeatasoisena akateemisena opinnäytteenä Perämäen väitöskirja on väkevä muistutus unohtamista vastaan. Kulttuurihistorian voima tässä työssä on piirtää esiin viisi nuorta ihmistä maailmaa ymmärtävinä, tulkitsevina ja siihen merkityksiä kirjoittavina toimijoina – samaan aikaan kun tuo maailma ympärillä muuttui yhä vihamielisemmäksi ja vainoavammaksi.

Ville Kivimäki, dosentti, FT
Tampereen yliopisto